

teit van een cultuur zichtbaar blijft. Ik heb Indonesische schilders gesproken die zeiden dat *Karel Appel* alles voor hun was. Maar wat mij betreft hoeven ze niet als Karel Appel te schilderen, liever zie ik dat ze schilderen als een Indonesiër die wel modern is, en misschien iets vergelijkbaars, maar niet hetzelfde doet."

Waarom moet een Indonesiër eigenlijk als een Indonesiër schilderen?

"Omdat de beeldende kunst, net als de literatuur en de muziek, haar rijkdom ontleent aan de veelvormigheid. Stel je voor dat we overal op de wereld dezelfde muziek aantreffen. Die muziek is er trouwens al. *Madonna* en *Michael Jackson* zijn ook in Indonesië en Japan goden. De vraag is of zo'n ontwikkeling ideaal is. Ik dacht van niet, gezien de rijkdom van culturen die op elkaar inwerken en elkaar tegenspreken."

In uw laatste boek schrijft u dat het inzicht van de pluraliteit van culturen pas deze eeuw echt gemeengoed is geworden. Waarom deze eeuw?

Er zijn altijd wel mensen geweest die oog hadden voor de pluraliteit van culturen. *Montaigne* is een van mijn favorieten - ik heb ook een boek over hem geschreven - en hij had al in de vroege renaissance besef van de relativiteit van culturen. Hij vond dat de wilden niet wild zijn, maar dat zij een hogere ethiek hebben dan wij. Dat preludeert een beetje op het idee van 'de nobele wilde' dat je bij *Rousseau* aantreft.

"In onze tijd is de culturele antropologie heel belangrijk geweest. We wisten wel af van andere culturen, maar daarbij ging het om vreemde voorwerpen in een museum waar kenners veel over wisten te vertellen. De gewoonten waren vreemd en bizar. De moderne culturele antropologie is gaan beseffen dat die gewoonten helemaal niet zo vreemd en bizar zijn, dat ze heel menselijk, alleen op een andere manier menselijk zijn. Bij nadere bestudering bleken die gewoonten helemaal niet oppervlakkig of primitief te zijn, maar soms juist een geweldige diepgang te bezitten.

"Die belangstelling wordt bovendien gestimuleerd doordat sommige antropologen beargumenteerd hebben dat we haast moeten maken. Over honderd jaar, zeiden ze, zijn die 'primitieve' culturen verdwenen doordat ze doordrongen zijn van het Westen. Vanuit wetenschappelijk oogpunt is er dan iets verdwenen; je kunt die culturen niet meer op heterdaad betrappen. Vroeger waren die andere culturen er niet, omdat we ze ver van ons af hielden. Nu zijn we er echt mee in aanraking gekomen."

Komt de belangstelling voor andere culturen misschien ook voort uit een zekere onvrede met de eigen cultuur?

"In onze eigen cultuur hebben we een aantal enorme klappen opgelopen. Het verhaal van de vernietigingsskampen is bekend genoeg. En op het moment dat je denkt dat Auschwitz definitief voorbij is, gebeuren er vergelijkbare

dingen in ex-Joegoslavië. De vraag naar de eigen cultuur is daarmee klemmend geworden. Ik zeg niet dat die houding helemaal nieuw is. Na 1492, de ontdekking van Amerika, gebeurde iets dergelijks. In de renaissance vond er ook een enorme schok plaats. Het wereldbeeld kantelde, de normen veranderden. Ik denk dat de geschiedenis telkens zulke stroomversnellingen laat zien."

Na het koloniale tijdperk is ook veel twijfel ontstaan of de westerse aanwezigheid wel zo goed is geweest. Misschien willen we de toenmalige kortzichtigheid een beetje goedmaken?

"In de belangstelling voor andere culturen zit een element van wroeging, het kwade geweten dat spreekt. Er bestaat een neiging om andere culturen te romantiseren, terwijl daar ook de meest gruwelijke dingen gebeuren. Er bestaat in ieder geval grote onzekerheid over de eigen plaatsbepaling. Het morele en religieuze superioriteitsbesef is verdwenen. Toen *Hildebrand* zijn 'Camera obscura' schreef, bestond die onzekerheid nog niet, en was er weinig behoefte aan het openstoten van grenzen. Toen bestonden de massamedia trouwens ook nog niet, die hebben dat openstoten van grenzen gemakkelijker gemaakt."

De paradox is dat de pluraliteit van de culturen ontdekt wordt, precies in een tijd dat de cultuur juist steeds uniformer lijkt te worden.

"Die twee tendensen hoeven niet met elkaar in tegenspraak te zijn. Laten we eens dicht bij huis, in Europa, blijven. Er is inderdaad een tendens tot uniformering: er ontstaat een gemeenschappelijke markt, wat onder andere op belastingtechnisch terrein grote consequenties heeft. Maar dat

betekent niet dat we allemaal dezelfde taal moeten spreken, op Italiaanse schoenen moeten lopen, Franse japonnetjes moeten dragen of Duitse worsten moeten eten. Als tegenwicht voor de uniformering ontstaat er een sterkere nadruk op de eigenheid van de cultuur. De minderheden laten zich steeds krachtiger horen. Dat is niet zo gek. Ik hoop ook dat de nationale talen blijven voortbestaan, maar ik zou tegelijk willen dat iedereen die aan een universiteit studeert toch wel zo goed engels kent, dat hij zich mondeling en schriftelijk zonder veel moeite in die taal kan uitdrukken."

Je kunt de nadruk leggen op culturele verschillen, maar ook op wat mensen gemeenschappelijk hebben. Bestaan er geen universele emoties?

"Smart en vreugde zijn universeel. Maar als je het hebt over de uitdrukkingsvorm, wordt het moeilijker. Het is niet gezegd dat een Japanner die lacht, vrolijk is. Daar zijn in de kampen vreemde dingen mee gebeurd: iemand die vriendelijk teruglachte en onmiddellijk tegen de grond geslagen werd. Die Japanner wilde zijn innerlijk verbergen, hij lachte om zijn boosheid te maskeren. Ook andere emoties als schaamte, kwaadheid, saamhorigheid, vereering van het goddelijke, komen in alle culturen voor. Maar

*"Het naast elkaar
bestaan van
modernisering en
traditie, kan
explosief uitpakken,
zoals in die
gewelddadige
oorlogen in Afrika."*
